

Piotr Kozłowski

ORCID: 0000-0002-9248-0560

DOI: 10.30657/pha.35.2023.12

(Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Jarosławiu)

e-mail: piotr.kozlowski@pwst.edu.pl

Rozpoznanie przygotowań III Rzeszy do agresji na Polskę w świetle materiałów wywiadowczych Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej w Ciechanowie, maj – sierpień 1939 roku

Streszczenie

Artykuł omawia kwestię prowadzonego przez Straż Graniczną, w ramach tzw. wywiadu płytkiego, rozpoznania przygotowań III Rzeszy do wojny z Polską na obszarze Prus Wschodnich w sierpniu 1939 roku. W pierwszej części przedstawiono zasięg wywiadu granicznego prowadzonego przez służbę informacyjną Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej na obszarze Prus Wschodnich, stanowiących integralną część III Rzeszy. Dokonano oceny wartości informacji pozyskanych przez strażników granicznych na temat koncentracji jednostek Wehrmachtu szykującego się do ataku na Polskę. Ponadto przybliżono stan wiedzy na temat prowadzenia przez niemieckich żołnierzy intensywnego rozpoznania polskiego pogranicza w rejonie przyszłego pasa natarcia ich jednostek.

W drugiej części (załączniki) zamieszczono przedruk (bez komentarza własnego) wybranych dokumentów źródłowych z komunikatów informacyjnych KG SG w Warszawie z okresu czterech miesięcy poprzedzających wybuch II wojny światowej. Ilustrują one treści pozyskanych przez aparat służby informacyjnej Mazowieckiego Okręgu SG wiadomości.

Kolejność załączników odzwierciedla układ „obszarów” wywiadu wojskowego prowadzonego przez służbę informacyjną SG.

Słowa kluczowe:

Straż Graniczna, komunikaty informacyjne, służba informacyjna, wywiad wojskowy, wywiad płytki, pogranicze, przedpole, Wehrmacht, dyslokacja jednostek wojskowych, pobór do wojska, szkolenie wojskowe, budowa umocnień, przemieszczanie i transport jednostek wojskowych.

Od wielu lat w środowisku historyków polskich trwa dyskusja na temat stanu przygotowania Drugiej Rzeczypospolitej do wojny z zachodnim sąsiadem we wrześniu 1939 roku. Badając archiwa polskie i zagraniczne, współcześni historycy próbują odpowiedzieć na podstawowe pytanie – jaki był stan wiedzy polskich elit na temat przygotowania III Rzeszy do agresji na Polskę? Czy ówczesny rząd Polski, kadra dowódcza Wojska Polskiego dysponowała wystarczającymi informacjami wywiadowczymi na temat potencjału militarnego Niemiec, rejonów koncentracji wojska, kierunków przyszłego uderzenia oraz na temat sił i środków wydzielanych do działań militarnych z Polską? Jaka była rola w tym zakresie polskich służb prowadzących wywiad ofensywny i defensywny, w tym i formacji granicznych.

Liczne publikacje z zakresu literatury przedmiotu¹ wskazują, że polski wywiad wojskowy posiadał niezbędne w tym zakresie informacje, które w okresie poprzedzającym wybuch wojny napływały każdego dnia do Oddziału II Sztabu Generalnego z różnych źródeł, w tym i z pogranicza. Zdobywane informacje były przekazywane przez formacje graniczne II RP² do centrali wywiadu poprzez Ekspozytury Wywiadu, z którymi współpracowano w zakresie wywiadu ofensywnego. Na chwilę obecną brak jednak zwartej monografii naukowej, która pokazałaby rolę przedwojennej Straży Granicznej w zakresie rozpoznania stanu przygotowania do działań wojennych przez stronę niemiecką.

¹ Problematykę działań wywiadowczych prowadzonych na kierunku niemieckim przez służby specjalne II RP poruszali w swych opracowaniach następujący historycy: L. Gondek, *Wywiad polski w III Rzeszy 1933–1939. Zarys struktury, taktyki efektów obronnego działania*, Warszawa 1982; A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998; W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1918–1939*, Warszawa 1999; H. Ćwięk, *Przeciw Abwehrze*, Warszawa 2001; A. Jendrzejowski, *Polski wywiad wojskowy w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1920–1930*, Gdańsk 2013; R. Majzner, *Atachaty wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1945. Strukturalno-organizacyjne aspekty funkcjonowania*, Częstochowa 2014; P. Kołakowski, *W obliczu wojny. Polski wywiad wojskowy na hitlerowskie Niemcy 1933–1939*, Warszawa 2023.

² Z chwilą powstania trwałego systemu ochrony granicy w 1924 r. dla wschodniej granicy RP oraz w 1928 r. dla pozostałych granic państwa, przedwojenne granice o łącznej długości 5529 km ochraniały trzy formacje: Korpus Ochrony Pogranicza, utworzony w 1924 r., który ochraniał granicę państwa częściowo z Rumunią, ZSRR, Łotwą, Litwą oraz Niemcami w rejonie Suwałk na wschodnim odcinku granicy w Prusach Wschodnich; Straż Graniczna, utworzona 1 IV 1928 r., która ochraniała granicę z Niemcami na pograniczu polsko-pruskim, morską, z Niemcami, Czechosłowacją oraz na zachodnim odcinku granicy państwa z Rumunią; trzecią formacją odpowiedzialną za ochronę granicy państwa była Policja Państwowa, która wykonywała zadania w zakresie kontroli ruchu granicznego w czynnych przejściach granicznych (drogowych, kolejowych, morskich oraz lotniczych).

Interesując się od dawna historią przedwojennej Straży Granicznej (SG), autor niniejszego artykułu, chcąc poznać rolę w tym zakresie formacji odpowiedzialnej za ochronę granic Drugiej Rzeczypospolitej, postawił dodatkowe pytania:

1. Jaką rolę odegrała w tym obszarze służba informacyjna Straży Granicznej II RP?
2. Czy rozbudowana w latach trzydziestych XX wieku służba informacyjna Straży Granicznej, w tym Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej (Maz. OSG), przyczyniła się w sierpniu 1939 roku do poszerzenia wiedzy na temat stanu przygotowania wojsk niemieckich do agresji na Polskę z rejonu Prus Wschodnich?
3. Czy służbę informacyjną Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej należycie wspierali przeszkoleni w zakresie wywiadu strażnicy graniczni (podoficerowie) pełniący służbę w placówkach SG pierwszej linii.

Jest to o tyle ważne, że z rejonu Prus Wschodnich – zgodnie z niemieckim planem operacyjnym „Fall Weiss” – miało wyjść natarcie 3. Armii niemieckiej gen. Georga von Küchlera w kierunku Warszawy, oskrzydające wojsko polskie zgrupowane w rejonie zachodnim Polski³. Atak ten miał być przeprowadzony koncentrycznie wraz uderzeniem od południa ze Słowacji i doprowadzić do okrążenia i zniszczenia głównych sił polskich już w pierwszej fazie wojny. Dlatego też istotne było to, czy do polskich służb granicznych w sierpniu 1938 roku napływały informacje o koncentracji w Prusach Wschodnich wielkich niemieckich jednostek, tj. 5. dywizji piechoty, 1. dywizji pancernej, 1. brygady kawalerii, 1. Floty Powietrznej gen. Kesselringa oraz jednostek pomocniczych i paramilitarnych, zgrupowanych w rejonie Prus Wschodnich⁴.

W tym miejscu należy stwierdzić, że w oparciu o dokonaną przez autora kwerendę zachowanych materiałów archiwalnych znajdujących się w Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie oraz dokumentów źródłowych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie można z dużą dozą pewności odpowiedzieć na tak sformułowane pytania.

Struktura organizacyjna służby informacyjnej przedwojennej Straży Granicznej

Przystępując do analizy powyższego zagadnienia, należy stwierdzić, że przedwojenna Straż Graniczna, utworzona 1 kwietnia 1928 roku, była jedną z trzech formacji granicznych Drugiej Rzeczypospolitej odpowiedzialnych za ochronę granicy państwa

³ Na podstawie ustnych wytycznych Adolfa Hitlera, z końcem marca 1939 r. Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych Wehrmachtu rozpoczęło opracowywanie szczegółowego planu ataku na Polskę pod kryptonimem „Fall Weiss”. Plan ten opierał się na wcześniejszych dokumentach sztabowych, które zostały dostosowane w okresie poprzedzającym agresję III Rzeszy na Polskę do aktualnych możliwości politycznych i wojskowych. Zgodnie z założeniami operacyjnymi, niemieckie siły zbrojne miały być gotowe do działań operacyjnych z dniem 1 września 1939 r. T. Jurga, 1939. *Obrona Polski i Europy*, Warszawa 2014, s. 160.

⁴ *Ibidem*, s. 176, 180.

w 1939 roku⁵. Posiadając rozbudowaną strukturę organizacyjną, jeden z jej sześciu ówczesnych okręgów (Mazowiecki z siedzibą w Ciechanowie) zajmował się ochroną granicy polsko-niemieckiej na odcinku Prus Wschodnich o długości 409 km (bez Odwodu SG Suwałki) w rejonie przyszłej koncentracji 3. Armii niemieckiej.

Utrzymująca się w 1939 roku napięta sytuacja na pograniczu polsko-niemieckim, w tym także w rejonie Prus Wschodnich, wraz z szeregiem wymierzonych w polskie służby graniczne incydentów, do których dochodziło na pograniczu, przyczyniły się do tego, że w rejonie Mazowieckiego Okręgu dokonano zmian organizacyjnych w strukturze jednostki, jak również zwiększono stan etatowy Okręgu, który – zgodnie z rozkazem Komendanta Głównego SG – został podniesiony do 799 oficerów i szeregowych oraz 20 pracowników kontraktowych⁶.

Przedwojenna Straż Graniczna, w myśl rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 roku o Straży Granicznej, w ramach swoich zadań prowadziła m.in. działalność wywiadowczą w strefie służbowej odpowiedzialności (strefa nadgraniczna), jak również po stronie państwa sąsiedniego na tzw. przedpolu. Realizacja tych zadań wymagała posiadania przez Straż Graniczną rozbudowanego aparatu wywiadowczego.

W okresie międzywojennym zadania w zakresie wywiadu na pograniczu prowadziła służba informacyjna Straży Granicznej. W tym okresie nie tworzyła ona oddzielnego pionu w ramach struktury organizacyjnej przedwojennej SG. Wywiadem „granicznym” zajmowali się oficerowie, strażnicy graniczni oraz cywilni wywiadowcy, wyznaczeni do służby w placówkach II linii, posterunkach wywiadowczych oraz placówkach oficerskich usytuowanych w bezpośrednim zapleczu granicy państwowej. W okresie międzywojennym służba informacyjna przedwojennej SG składała się z:

1. kierownictwa – inspektorzy okręgowi i graniczni oraz oficerowie informacyjni i wywiadowczy;
2. wywiadowców – podoficerowie i szeregowi SG pełniący służbę w Placówkach I oraz II linii usytuowanych bezpośrednio na zapleczu granicy;
3. źródeł informacji – konfidenci i informatorzy⁷.

⁵ W 1935 r., w związku z przeprowadzoną reorganizacją Straży Granicznej, strukturę organizacyjną formacji tworzyła Komenda Główna Straży Granicznej z siedzibą w Warszawie, której podporządkowanych było 5 Okręgów Straży Granicznej (Mazowiecki z siedzibą w Ciechanowie, Pomorski z siedzibą w Bydgoszczy, Wielkopolski z siedzibą w Poznaniu, Śląski z siedzibą w Katowicach, Zachodnio-Małopolski z siedzibą w Krakowie i Wschodnio-Małopolski z siedzibą we Lwowie) oraz Centralna Szkoła Straży Granicznej w Rawie Ruskiej. Każdemu Okręgowi SG podporządkowanych było od 4 do 5 Obwodów SG, którym z kolei podlegały od 4 do 5 Komisariatów SG. Komisariatom SG podlegały: 4–5 Placówek I linii zajmujących się ochroną zielonej granicy, a także, w zależności od natężenia przestępczości granicznej, 1–2 Placówki II linii oraz Posterunki, które zajmowały się wywiadem granicznym. Placówki graniczne były podstawową jednostką graniczną. W 1939 r. stan etatowy Straży Granicznej wynosił 274 oficerów, 5100 szeregowych oraz 200 pracowników kontraktowych.

⁶ M. Jabłonowski, B. Polak, *Polskie formacje graniczne 1918–1939*, t. II, Koszalin 1999, s. 164.

⁷ Archiwum Straży Granicznej [dalej: ASG] w Szczecinie, Zespół akt Komendy Straży Granicznej w Warszawie [dalej: ZKSG], sygn. 271, *Środki pracy wywiadu*. Podręcznik służby wywiadowczej, opracowany przez komisarza Kosteckiego dla słuchaczy Centralnej Szkoły Straży Granicznej w Górze Kalwarii, k. 5.

W Straży Granicznej odpowiedzialnymi za organizację i koordynację pracy służby informacyjnej byli: kierownicy placówek I oraz II linii, kierownicy komisariatów na obszarze komisariatu oraz oficer wywiadowczy w inspektoratach granicznych, który nadzorował pracę służby informacyjnej w podległych jednostkach granicznych przy pomocy referatu wywiadowczego. Kierownicy wywiadu w placówkach oraz komisariatach pełnili rolę pośrednika w przekazywaniu informacji uzyskanych w terenie przez wywiadowców Straży Granicznej⁸. Całością pracy wywiadowczej na szczeblu inspektoratów okręgowych kierował i koordynował oficer informacyjny, który podlegał bezpośrednio szefowi Oddziału Informacyjnego Komendy Głównej Straży Granicznej.

Szacuje się, że w latach trzydziestych ubiegłego wieku w SG pełniło służbę w wywiadzie granicznym od 15 do 20% ogółu funkcjonariuszy SG. Pod koniec lat trzydziestych, w związku z sytuacją, jaka panowała na pograniczu oraz przybywającymi zadaniami wywiadowczymi, kierownictwo SG podjęło decyzję o zwiększeniu obsady etatowej służby informacyjnej. Zgodnie z założonym wówczas planem, liczba funkcjonariuszy pełniących służbę w wywiadzie granicznym systematycznie rosła. W 1938 roku stan etatowy służby informacyjnej Straży Granicznej wynosił 985 funkcjonariuszy i pracowników kontraktowych.

Ponadto należy w tym miejscu podkreślić, że do zbierania informacji o charakterze wywiadowczym zobligowani byli wszyscy pełniący służbę w przedwojennej formacji funkcjonariusze oraz wyznaczeni pracownicy kontraktowi, co przyczyniło do tego, że wywiad był prowadzony masowo przez ówczesną SG. W zainteresowaniu służby informacyjnej SG były dane z zakresu:

- wywiadu przeciwprzemysłowego;
- wywiadu politycznego;
- wywiadu wojskowego.

Informacje o przeciwniku mazowiecka SG zdobywała od osób przekraczających leganie granicę państwa w ramach małego ruchu granicznego, bezpośrednio przez obserwację przedpola przez strażników granicznych podczas służby, jak również w trakcie rozmów, prowadzonych przez linię graniczną z funkcjonariuszami niemieckich służb granicznych, członków formacji paramilitarnych oraz od mieszkańców strefy nadgranicznej⁹.

W 1939 roku aparat wywiadowczy Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej na granicy z Prusami Wschodnimi tworzyło 26 placówek wywiadowczych, w których pełniło służbę 106 strażników granicznych oraz 15 pracowników kontraktowych, wspomaganych na bieżąco przez oficerów i strażników granicznych wykonujących zadania bezpośrednio w ochronie granicy państwa. W drugiej połowie lat trzydziestych funkcję oficera informacyjnego w Mazowieckim Okręgu pełnił komisarz Zygmunt Szymczyński, który kierował podległą mu służbą informacyjną w Okręgu.

⁸ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 1045/36, Wytyczne służby wywiadowczej przeciwprzemysłowej, k. 5.

⁹ A. Szymanowicz, *Na tajnym froncie polsko-niemieckim. Polski wywiad w Prusach wschodnich 1918–1939*, Gdynia 2013, s. 211.

W 1939 roku sieć placówek wywiadowczych znajdujących się bezpośrednio na zapleczu Prus Wschodnich tworzyło 26 jednostek granicznych.

Wykaz placówek II linii na terenie Mazowieckiego Okręgu SG w 1939 roku

Lp.	Lokalizacja placówek II Linii (wywiadowczych)	Obsada	
		strażnicy graniczni	pracownicy kontraktowi
1.	Ciechanów	4	2
2.	Mława	4	2
3.	Suwałki	4	1
4.	Augustów	3	-
5.	Hańcza	3	-
6.	Filipów	4	-
7.	Raczki	4	-
8.	Rajgród	4	-
9.	Łomża	4	2
10.	Grajewo	4	2
11.	Szczuczyn	5	-
12.	Kolno	5	-
13.	Turośl	4	-
14.	Mszyniec	5	-
15.	Zaręby	4	-
16.	Przasnysz	4	2
17.	Chorzele	4	-
18.	Szczepkowo Borowe	4	-
19.	Wieczfnia	3	-
20.	Działdowo	6	-
21.	Rybno	4	-

22.	Brodnica	4	2
23.	Lubawa	3	–
24.	Krotoszyn	4	–
25.	Łasin	4	–
26.	Grudziądz	5	2
Razem:		106	15

Źródło: M. Jabłonowski, B. Polak, *Polskie formacje graniczne 1918–1939*, t. II, s. 175.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że z chwilą powstania Straży Granicznej kierownictwo formacji bardzo duży nacisk położyło na rozbudowę aparatu wywiadowczego, jak również pracę wywiadowczą prowadzoną na pograniczu oraz na przedpolu przez wywiadowców. Tworzony wówczas aparat wywiadowczy oparto na oddelegowanych do SG oficerach Oddziału II oraz Korpusu Ochrony Pogranicza. W tym okresie wyznaczani oficerowie oraz szeregowi SG, w tym i z Mazowieckiego Okręgu wzięli udział w szeregu szkoleń zorganizowanych przez placówki wywiadowcze Oddziału II, jak również sami byli kierowani do komórek polskiego wywiadu celem odbycia praktyki wywiadowczej. Rozpoznanie przez Straż Graniczną szkolenia jednostek Wehrmachtu, znajdujących na przedpolu Mazowieckiego Okręgu, było monitorowane przez cały okres lat trzydziestych XX wieku. Przykładem tego może być jedna z wielu pozyskanych przez aparat wywiadowczy informacji, z której wynikało, że:

„[...] w dniach 6 i 7 VIII rb. [1937] zauważono manewry oddziałów Wehrmachtu nad granicą w m[iejscowości] Schönerswalde pow. Rosenberg. Do miejscowości tej przybył w dniu 6 VIII na samochodach ciężarowych oddział wojska w sile jednej kompanii, któremu towarzyszyły dwa samochody pancerne, broń maszynowa i oddział motocyklistów. Po przeprowadzeniu ćwiczeń w odległości około 200 metr[ów] od granicy, oddział przesunął się w kierunku m[iejscowości] Kl[ein] Radem”¹⁰.

Prowadząc wywiad graniczny, Mazowiecki Okręg miał w latach trzydziestych XX wieku szereg sukcesów w zakresie wywiadu wojskowego. Informacje na ten temat można znaleźć w następujących publikacjach: Henryka Kuli *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939* (Warszawa 1994), Antoniego Sobczaka *Mazowiecki Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej w Ciechanowie w latach 1928–1939* (Ciechanów 2015) oraz Adama Szymanowicza *Na tajnym froncie polsko-niemieckim. Polski wywiad w Prusach wschodnich 1918–1939* (Gdynia 2013). Antoni K. Sobczak, omawiając kwestię wywiadu wojskowego prowadzonego przez SG, przedstawia m.in. informacje zdobyte przez mazowiecką SG na temat budowy umocnień na terenie Prus

¹⁰ Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrajiny we Lwowie, Zespół akt Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego SG, Meldunek sytuacyjny Mazowieckiego Okręgu SG nr 7 z dnia 14 sierpnia 1937 r., k. 45.

Wschodnich w rejonie pogranicza z Polską. Informacja ta zawiera zdjęcia oraz opis techniczny schronów bojowych budowanych w rejonie miejscowości Lötzen (Giżycoko)¹¹. Dowodzi to, że służba informacyjna Mazowieckiego Okręgu miała doświadczenia w tym zakresie.

Ocena informacji pozyskanych przez Mazowiecki Okręg SG na temat stanu przygotowania Wehrmachtu do ataku na Polskę w rejonie Prus Wschodnich

Realizując zadania w zakresie ochrony granicy państwa, aparat wywiadowczy Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej od samego początku uczestniczył aktywnie w rozpoznaniu niemieckich przygotowań do wojny z Polską. Zbliżająca się wojna z III Rzeszą przyczyniła się do tego, że w okresie poprzedzającym działania zbrojne całkowicie zawieszono wywiad przeciwprzemysłowy, a cały aparat wywiadowczy SG skierowano do penetracji pogranicza polsko-niemieckiego w rejonie Prus Wschodnich. Celem prowadzonych działań w zakresie wywiadu płytkiego było pozyskanie wszelkich informacji o koncentracji wojsk niemieckich, instalacjach militarnych budowanych w strefie przyszłych działań wojennych, a także o prowadzonej przez III Rzeszę mobilizacji. Realizacja postawionych przed służbą informacyjną Mazowieckiego Okręgu zadań była możliwa dzięki rozbudowanemu w latach trzydziestych XX wieku aparatowi wywiadowczemu, jak również ścisłej współpracy służby informacyjnej SG z Oddziałem II Sztabu Generalnego, a zwłaszcza z jego terenowymi placówkami.

W chwili obecnej podstawowym źródłem informacji na temat pracy wywiadowczej, prowadzonej w sierpniu 1939 roku przez służby graniczne na pograniczu polsko-niemieckim w rejonie Prus Wschodnich, oraz zdobytych informacjach na temat przeciwnika są komunikaty informacyjne Komendy Głównej Straży Granicznej¹², znajdujące się w Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie oraz w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. Dodatkowym źródłem informacji o okresie poprzedzającym bezpośrednio wybuch wojny są telefonogramy przesyłane z okręgu ciechanowskiego do KG SG w Warszawie. Wnikliwa analiza tych dokumentów pozwala zapoznać się z zakresem prowadzonego wywiadu

¹¹ A.K. Sobczak, *Mazowiecki Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej w Ciechanowie w latach 1928–1939*, Ciechanów 2015, s. 136.

¹² Komunikaty informacyjne były sporządzane przez służby Oddziału II Komendy Straży Granicznej w Warszawie na podstawie informacji spływających z podległych Okręgów Straży Granicznej. Dokument ten był podzielony na dwie zasadnicze części: wiadomości z przedpola oraz informacje z polskiej strefy pogranicza. Wiadomości z przedpola zawierały następujące grupy tematyczne: dyslokacja wojsk, umocnienia nad granicą, ruch wojsk nad granicą oraz różne. Na końcu każdej informacji zamieszczonej w komunikatach znajdował się zapis na temat źródła jej pochodzenia. Z przyczyn technicznych informacje znajdujące się w powyższych komunikatach były opóźnione od dwóch do trzech dni od daty ich publikacji w Komunikacie KG SG. Komunikaty Informacyjne były sporządzane z różną częstotliwością, pod koniec sierpnia 1939 r. były drukowane prawie każdego dnia. Komunikat Informacyjny był podpisywany przez majora Jana Michalskiego, Szefa Oddziału Informacyjnego KG SG.

oraz pozyskiwanymi informacjami, a także stwierdzić, kto był adresatem informacji zdobytych przez Straż Graniczną. Każda wiadomość ujęta w komunikacie zawierała dane o jej pochodzeniu, a także, czy jest to informacja sprawdzona oraz czy jej źródło jest wiarygodne. Z rozdzielnika, zamieszczonego na końcu każdego Komunikatu Informacyjnego Komendy Głównej Straży Granicznej, wynika, że adresatami informacji wywiadowczych w Ministerstwie Spraw Wojskowych były następujące komórki organizacyjne: Wydział Bezpieczeństwa, a w Oddziale II Sztabu Głównego Wojska Polskiego: Szef Wydziału Wywiadowczego, Referat Niemcy oraz Wydział II b.

Zgodnie z obowiązującym wówczas w Straży Granicznej obiegiem informacji, wiadomości pozyskane przez aparat wywiadowczy były przekazywane drogą służbową z placówek I linii oraz placówek wywiadowczych do komisariatów, a następnie do obwodów granicznych, skąd, po weryfikacji i potwierdzeniu, przekazywane były przez oficerów wywiadowczych do oficera informacyjnego w komendzie okręgu. Biorąc pod uwagę okoliczność, że czas przepływu informacji pomiędzy wywiadowcą usytuowanym na linii granicznej a Oddziałem Informacyjnym mógł być dość długi, więc informacja mogłaby się zdezaktualizować, zatem w uzasadnionych przypadkach przekazywano je drogą szyfrową.

Komunikaty informacyjne z lipca oraz z pierwszej połowy sierpnia 1939 roku zawierają meldunki o intensywnej koncentracji sił niemieckich w obszarze nadgranicznym oraz o rozpoznaniu polskiego pogranicza, prowadzonym przez żołnierzy niemieckich, niemieckie służby graniczne, a także przez „osoby cywilne” znajdujące się w strefie nadgranicznej po stronie Prus Wschodnich. Z analizy tych komunikatów wynika, że w drugiej połowie sierpnia 1939 roku tempo prowadzonych przez stronę niemiecką przygotowań do działań wojennych nabrało przyśpieszenia. O powyższym fakcie wspomina też Tadeusz Dubicki, który w publikacji poświęconej tajnym służbom II RP pisze o przekazywanych przez SG meldunkach z pogranicza, które napływały z różnych kierunków granicy państwa¹³.

Z treści meldunków wynika również, że sygnałem, świadczącym o nieuchronnie zbliżającym się terminie wybuchu wojny III Rzeszy z Polską, był wzrost liczby przypadków nielegalnego przekroczenia granicy państwa z Polski do Niemiec przez młodych mężczyzn. W meldunkach Mazowieckiego Okręgu SG do władz wojskowych znajdują się dane personalne poborowych narodowości niemieckiej, zamieszkałych na pograniczu, którzy „nagle zniknęli ze swoich domów” i zbiegli przez granicę państwa do Prus Wschodnich, unikając tym samym wcielenia do Wojska Polskiego. Apogeum tego zjawiska przypadło na pierwszą połowę sierpnia 1939 roku¹⁴. Kolejnym zwiastunem nadchodzącej wojny były zawarte w meldunkach wywiadowczych informacje, że pod koniec sierpnia rodziny urzędników państwowych oraz sprzęt biurowy z niemieckich urzędów państwowych zlokalizowanych w sąsiedztwie linii granicznej został ewakuowany.

¹³ T. Dubicki, *Pierwszy dzień wojny w meldunkach dla Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza [w:] Tajne służby Rzeczypospolitej w latach 1918–1939*, Łomianki 2023, s. 252–258.

¹⁴ ASG w Szczecinie, Komunikaty informacyjne Komendy SG, Zespół akt KSG, sygn. akt nr 181/14, s. 89–90.

Na szczególną uwagę zasługują informacje, które opisują działania niemieckie w dniach 25–26 sierpnia 1939 roku¹⁵ – czyli w przeddzień pierwotnego terminu ataku na Polskę (załącznik nr 5), oraz informacje z dnia 27 sierpnia 1939 roku, gdy wojska niemieckie znajdujące się w sąsiedztwie granicy polskiej były ponownie przesuwane na pozycje wyjściowe do ataku. W tym miejscu należy podkreślić fakt, iż wywiad Straży Granicznej miał w tym okresie ułatwione zadanie. Przemieszczanie dużych jednostek Wehrmachtu nie mogło się odbywać w sposób tajny i w pełni ukryć przed wzrokiem osób postronnych, jak również przed nasłuchem i obserwacją prowadzoną z linii granicznej przez polskich strażników granicznych. W tym czasie dane zawarte w komunikatach informacyjnych mówią o nasyceniu strefy nadgranicznej po stronie Prus Wschodnich jednostkami Wehrmachtu i organizacji paramilitarnych na niespotykaną dotąd skalę.

Źródłem informacji przekazywanych Straży Granicznej w tym okresie byli także: dezercerzy z armii niemieckiej, uciekinierzy z Niemiec, osoby posiadające polskie obywatelstwo, które były masowo w tym okresie wydalone z terenu Prus Wschodnich przez władze niemieckie oraz pracownicy różnych instytucji podróżujący kolejami po terenie Niemiec.

Analiza źródłowego materiału (komunikatów informacyjnych), jak również zachowanych dokumentów wywiadowczych pozyskanych przez służbę informacyjną Straży Granicznej, wskazuje na następujące aspekty:

1. brak jest dokumentu źródłowego, z którego wynikałoby, że na podstawie odgórnego rozkazu służba informacyjna SG, w tym Maz. OSG, w II połowie 1939 roku, realizując ogólne zadania wywiadowcze, miała „przestawić się” tylko i wyłącznie na wywiad wojskowy, tj. na obserwację przygotowań III Rzeszy do agresji na Polskę;
2. intensywność prowadzonych działań w zakresie wywiadu wojskowego, użycie w tym celu posiadanej sieci konfidentów oraz ograniczenie wywiadu przeciwprzemysłowego świadczy o tym, że takie polecenie musiało zostać wydane;
3. informacje wywiadowcze pozyskane przez służbę informacyjną Maz. OSG dotyczyły bezpośrednio obszaru pogranicza polsko-pruskiego oraz Wolnego Miasta Gdańska;
4. z komunikatów informacyjnych wynika, że służba informacyjna Maz. OSG, w oparciu o własną obserwację oraz sieć konfidentów, dysponowała „wycinkową” wiedzą z zakresu:
 - działań niemieckich organizacji paramilitarnych w strefie nadgranicznej, ich składu osobowego oraz posiadanego uzbrojenia (załącznik nr 1);

¹⁵ Pierwotnie zgodnie z założeniami planu „Fall Weiss” termin ataku wojsk niemieckich na Polskę został wyznaczony przez A. Hitlera na godzinę 4.30 w dniu 26 sierpnia 1939r. Jednak na skutek zawarcia umowy polsko - brytyjskiej o wzajemnej pomocy, która została podpisana w Londynie w dniu 25 sierpnia 1939 r., termin agresji III Rzeszy został przesunięty o kilka dni na dzień 1 września 1939r. Zmiana terminu ataku spowodowała spore zamieszanie w jednostkach wojskowych Wehrmachtu. Do sporej części z nich rozkaz o odwołaniu ataku na Polskę nie odtarł na czas. Jednostki te zaczęły niemal w sposób jawny w nocy z 25/26 sierpnia 1939 r. koncentrować w obszarze nadgranicznym i przesuwać na pozycje wyjściowe do ataku. To z kolei nie uszło uwadze obserwacji i nasłuchowi prowadzonemu przez strażników granicznych.

- prowadzonej mobilizacji rezerwistów z roczników 1908–1910 do sił zbrojnych III Rzeszy (załącznik nr 3);
- rekwizycji dla wojska koni oraz samochodów znajdujących się w prywatnym posiadaniu mieszkańców pruskiej prowincji (załącznik nr 3);
- o wstrzymaniu urlopów, przepustek oraz o ściąganiu w trybie alarmowym żołnierzy Wehrmachtu z planowych urlopów;
- prowadzonego rozpoznania polskiego pogranicza w strefie działania SG przez wywiad niemiecki oraz żołnierzy Wehrmachtu (załącznik nr 4);
- współpracy niemieckiej straży celnej z wywiadem wojskowym w zakresie prowadzonego rozpoznania strony polskiej;
- prowadzonych robotach inżynieryjnych przez wojska niemieckie w strefie pogranicza (załącznik nr 7);
- przygotowania kwater w strefie nadgranicznej dla żołnierzy niemieckich oraz koni;
- transportów kolejowych przywożących wojsko i sprzęt w rejon ześrodkowania jednostek wojskowych Wehrmachtu (załącznik nr 2);
- przegrupowaniu jednostek niemieckich w strefę pogranicza i przyjęciu pozycji wyjściowych do ataku na Polskę (załącznik nr 5);
- nazwy oraz numery jednostek Wehrmachtu, a także jednostek paramilitarnych, które zmieniły dyslokację na terenie Prus Wschodnich (załączniki nr: 1, 5, 6).

Ponadto, na podstawie dokonanej kwerendy zachowanych źródeł archiwalnych można było stwierdzić co następuje:

1. jaka była jakość oraz „wartość operacyjna” informacji z zakresu wywiadu wojskowego pozyskanych przez służbę informacyjną SG oraz jaki był stopień ich wykorzystania przez Oddział II Sztabu Głównego WP, niemniej jednak, obserwacje poczynione przez strażników bezpośrednio na linii granicznej, jak również wiadomości pozyskane z przedpola, stanowiły uzupełnienie informacji pozyskanych przez wywiad defensywny II RP;
2. jaką rolę w pozyskaniu informacji na temat stanu przygotowania III Rzeszy do agresji na Polskę na odcinku Prus Wschodnich odegrali strażnicy graniczni Mazowieckiego Okręgu SG (podoficerowie), pełniący służbę w placówkach SG I linii;
3. że z informacji zawartych w komunikatach informacyjnych KG SG w lipcu i sierpniu 1939 roku, wynika, iż wiadomości pozyskane przez wywiad Straży Granicznej były wycinkowe oraz jednostkowe, dotyczące poszczególnych sytuacji, osób, jednostek wojskowych, jednak po złożeniu ich w całość i dokładnej analizie przez wywiad wojskowy stanowiły materiał, który przedstawiał dość szczegółowy obraz stanu przygotowania armii niemieckiej do inwazji na Polskę;
4. informacje pozyskane przez Mazowiecki Okręg SG obejmowały wiadomości z obszaru pogranicza, tzw. przedpola, jak również z prasa granicznego w głąb terytorium Prus Wschodnich;
5. w wielu przypadkach w materiałach wywiadowczych zamieszczonych w komunikatach widoczny jest brak informacji pozwalających na identyfikację konkretnych wielkich jednostek Wehrmachtu przerzuconych na teren Prus Wschodnich.

Podsumowując, należy podkreślić fakt, że przedwojenna Straż Graniczna na odcinku Prus Wschodnich włożyła proporcjonalny wkład, stosowny do posiadanych sił i środków, w rozpoznanie niemieckich przygotowań do agresji na Polskę we wrześniu 1939 roku. Sprawność działań wywiadowczych wynikała przede wszystkim z dobrze rozwiniętej struktury służby informacyjnej, jak i z określonych wcześniej zadań w zakresie ochrony granicy państwa.

Dokonując oceny zdobytych przez wywiad graniczny wiadomości przekazanych dla Oddziału II pod względem ich wartości, należy stwierdzić, że informacje pozyskane przez aparat wywiadowczy SG były często wycinkowe i cząstkowe lub mało wartościowe. Jednak przekazane na czas do centrali, po złożeniu ich w całość przez analityków Oddziału II, stanowiły uzupełnienie tzw. płytkiego wywiadu. Jest to o tyle ważne, że przez wielu współczesnych historyków podnoszony jest obecnie argument, iż wywiad płytki zwiódł i nie dostarczył czynnikom wojskowym konkretnych informacji na temat ustawienia głównych sił niemieckich na pozycjach wyjściowych w przededniu napaści na Polskę.

Omawiając kwestię rozpoznania stanu przygotowania III Rzeszy do wojny z Polską na obszarze Prus Wschodnich, prowadzonego przez aparat wywiadowczy Mazowieckiego Okręgu Straży Granicznej, należy wspomnieć o warunkach, w jakich przyszło pracować wywiadowcom. Permanentna kontrola osób poruszających się w strefie koncentracji jednostek Wehrmachtu, w strefie nadgranicznej, utrudnienia w przekroczeniu granicy, jak również zastraszanie osób pochodzenia polskiego powodowało, że zdobycie przez aparat wywiadowczy informacji było w tym czasie niezwykle trudne. Wszelkie działania prowadzone wtedy przez polskich strażników były pilnie obserwowane przez służby niemieckie. Sytuacja ta uległa zmianie pod koniec sierpnia 1939 roku. W kilku przypadkach, gdy patrole SG wykonujące zadania w ochronie granicy zbliżyły się za bardzo do linii granicznej, stały się celem ostrzału z broni maszynowej.

Za ciężką pracę oraz wysiłek włożony w ochronę granicy państwa, zwłaszcza w tym „gorącym” okresie, mazowieccy strażnicy graniczni zapłacili najwyższą cenę. Po wkroczeniu wojsk niemieckich strażnicy graniczni, zwłaszcza pełniący służbę w wywiadzie na granicy polsko-niemieckiej, byli poszukiwani przez służby specjalne III Rzeszy i – w przypadku zatrzymania – mordowani.

Należy podkreślić, że informacje wywiadowcze, pochodzące z różnych terenów Prus Wschodnich, prezentują skalę przygotowania III Rzeszy do wojny z Polską oraz jej słabość wobec zagrożenia z zewnątrz. Z jednej strony hałaśliwa propaganda władz II RP o tym, iż Polska jest „silna, zwarta i gotowa” do wojny z Niemcami, z drugiej – systematycznie napływające do centrali wywiadu, w tym i z Mazowieckiego Okręgu SG, suche liczby, informujące o ilości sił i środków skoncentrowanych przez agresora do ataku na Rzeczpospolitą. Przy zestawieniu tych informacji z planami mobilizacyjnymi Wojska Polskiego wyłania się obraz dysproporcji sił i środków, jaki musieli dostrzec w tym czasie analitycy opracowujący wszelkie sprawozdania wywiadowcze.

Załączniki

Załącznik nr 1. Informacje na temat działalności niemieckich formacji paramilitarnych na terenie Prus Wschodnich

Informator ps. „Przyjaciel I” doniósł, że dnia 29 V br. [1939] przybył o do m[iejscowości] Friedrichshof¹⁶ – przedpolu komisariatu Myszyniec Obergruppenführer SS nazwiskiem Wetzler i Sturmführer Białotzki, którzy z oddziałów SS sformowali kompanię pod nazwą „Nachrichtensturm B.8 – Ostpreussen”. Kompania składa się z 170 ludzi, uzbrojenie kompanii magazynowane jest w miejscu zamieszkania poszczególnych członków kompanii. Kompania posiada nadto 2 lekkie karabiny maszynowe, 1 w m[iejscowości] Friedrichshof, drugi w m[iejscowości] Liebenberg. Członkowie kompanii mają umundurowanie koloru brązowego.

Źródło: *informator stały – wiarygodny*.¹⁷

Do m[iejscowości] Marienwerder przybyło około 500 członków SS z Dortmundu i zostali przydzieleni do placówek niemieckiej straży celnej.

(Wiadomość uzyskana w rozmowie z jednym z członków SS).¹⁸

Załącznik nr 2. Informacje na temat przemieszczania się jednostek wojskowych oraz transportów kolejowych z wojskiem i sprzętem wojskowym:

Dnia 11 VIII 1939 r. w m[iejscowości] Theuernitz, pow. Osterode (na p[ó]łn[oc] od m[iejscowości] Leip na skrzyżowaniu szosy Leip–Theuernitz i linii kolejowej Gilgenberg–Bergfiede) znajdowały się dwa pociągi towarowe, złożone każdy z 40-tu platform, krytych brezentem. Co w pociągach tych znajdowało się, informator nie stwierdził.

Źródło: *informator stały – wiarygodny*.¹⁹

[...] Otrzymałem informacje, że w dniu 14 VIII 1939 r. z głębi Prus Wschodnich szły bardzo liczne transporty wojskowe w kierunku Gdańska. Informator jadący pociągiem w tym dniu z Königsberga do Prosteken, widział co pół godziny transporty wojskowe mijające jego pociągi. Informatorowi mówiono wówczas, że wojsko to ma wkroczyć do Gdańska.

Źródło: *informator stały z przedpola – wiarygodny. Spóźnienie doręczenia informacji zostało spowodowane trudnościami skontaktowania się K[omendą] Ob[wodu] Łomża z informatorem mimo umówionego sposobu łączności*.²⁰

¹⁶ Tu i dalej nazwy miejscowości pozostawiono w wersji oryginalnej dokumentu, bez polskich odpowiedników.

¹⁷ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Komunikaty informacyjne KSG 18.08. – 19.08.1939, Załącznik nr 1 do pisma L.dz. 3223/Inf.Tj/39, k. 32.

¹⁸ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/142, Komunikat informacyjny nr 114 z dnia 9 sierpnia 1939 r., k. 617.

¹⁹ *Ibidem*, k. 488.

²⁰ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/142, Komunikaty Informacyjne Komendy Straży Granicznej, k. 467.

W m[iejscowości] Lyck za wieżą ciśnień położone jest lotnisko, na którym w dniu 15 br. [sierpnia 1939] informator widział około 20–30 samolotów ciężkich, bombowców i około 30–40 samolotów mniejszych, jedno i dwupłatowców [...].

Źródło: informator stały z przedpola – *wiarygodny*. *Wiadomości odnośnie ilości samolotów nasuwają wątpliwości i zastrzeżenia*.²¹

[...] Na przedpolu K[omisaria]tu Filipów wśród ludności pogranicza krąży wersja, że dnia 19 VIII rb. [1939] do miejscowości niemieckich położonych nad granicą mają przybyć oddziały wojskowe. Wiadomość nie sprawdzona.

Źródło: *informator przygodny z przedpola – wiarygodny*.

Otrzymałem informacje, że w m[iejscowości] Darkehmen (płn. zach. K[omisaria]tu [SG] Przerośl) znajdują się większe oddziały wojska, są tam również czołgi. Ilość czołgów oraz rodzaju broni znajdujących się w m[iejscowości] Darkehmen nie ustalono.

Źródło: *informator przygodny*. *Wiadomość niesprawdzona. W m[iejscowości] Darkehmen garnizonu nie było*.²²

Rządca majątku Gr[oß] Waplitz (położonego na zachód od m[iejscowości] Christburg powiat Stuhm) otrzymał nakaz przygotowania na dzień 20 VIII [19]39 [r.] kwater dla 7 oficerów. Szczegółów odnośnie oddziałów, ilości i jakości – brak.

Źródło: *informator przygodny bliżej nieznanym*.²³

Dnia 22 VIII [19]39 r. od rana do godziny 19.00 na stację kolejową D[eu]t[sch] Eylau, przybyło pięć transportów wojska, każdy transport składał się z około 500 ludzi plus 10 oficerów. Przy jednym z transportów było 50 koni. Jeden transport przybył z m[iejscowości] Braunsberg, drugi z m. Königsberg. Skąd przybyły pozostałe transporty, nie ustalono. Przy każdym z transportów na otwartych platformach znajdowały się CKM i miotacze min. Ilość tychże informator nie potrafił zapodać. Oddziałów nie zidentyfikowano. Transporty po wyładowaniu odeszły do koszar w m[iejscowości] Dt. Eylau [...].

Źródło: *informator własny – wiarygodny*.²⁴

[...] otrzymałem informację, że w m[iejscowości] Napierken (przedpole K[omisaria]tu Szczepkowo Borowe) znajduje się pułk piechoty, który przed tygodniem przybył do Napierken z m. Hanower. Ponadto w dniu 24 VIII br. [1939] przybył do Napierken batalion piechoty, z którego pułku, nie ustalono [...]. Poza tym otrzymałem niesprawdzone informacje, że w m[iejscowościach] Powiesen, Skudayen, Bartken stoi obecnie artyleria, ilości, rodzaju, skąd przybyła do tychże miejscowości, nie ustalono.

Źródło: *informator własny, był w dniu 25 VIII [19]39 r. w nocy u swojego znajomego w Napierken i od tego się dowiedział o powyższym*.²⁵

²¹ *Ibidem*, k. 481.

²² ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 181/143, Komunikaty Informacyjne, k. 437.

²³ *Ibidem*, Komunikat Informacyjny nr 127 z dnia 22.08.1939 r., k. 286.

²⁴ *Ibidem*, Komunikat Informacyjny nr 128 z dnia 11.08.1939 r., k. 687.

²⁵ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 181/142, Komunikaty Informacyjne, k. 473.

W czasie od 28 do 31 VII br. [1939] do [miejscowości] Dt. Eylau przybyło 9 transportów kolejowych wojska i 12 transportów z amunicją i sprzętem saperskim. Przynależność nie ustalona.

(*Informator stały wiarygodny*).²⁶

Załącznik nr 3. Informacje wywiadowcze na temat zarządzenia poboru rezerwistów do armii niemieckiej oraz koni i sprzętu do wojska

Dnia 8 VIII rb. [1939] do m[iejscowości] Romanowen (przedpole plac[ówki] Popowo, K[omisaria]tu Rajgród. Przyjechała komisja wojskowa i zakwalifikowała wszystkie najlepsze konie do wojska. Konie, których przydatność dla wojska oceniono na 100 do 80% zostaną pobrane w dniu 15 bm. [sierpnia]. Odnośnie innych koni właściciele ich otrzymali karty mobilizacyjne wraz z nakazem, by konie te zostały podkute i przygotowane na każde żądanie władz wojskowych.

Źródło: *Informatorzy z przedpola. Wiadomość z dwóch różnych źródeł*.²⁷

W m[iejscowości] Beuthen – przedpole placówki Zawada K[omisaria]t Łasin – [rezerwiści] otrzymali karty powołania na 6-tygodniowe ćwiczenia ze stawiennictwem na dz[ień] 13 b.m. [sierpnia 1939] rocznik 1902, a na dzień 17 b.m. [sierpnia] rocznik 1907.

W miejscowości Borzymmen²⁸ (przedpole plac[ówki] Popowo, K[omisaria]tu Rjagród) dostali powołanie do wojska na dzień 16 sierpnia rb. [1939] wszyscy mężczyźni do 45 roku życia włącznie, którzy służyli w wojsku, oraz tacy, którzy w wojsku nie służyli.

Źródło: *Informator z przedpola. Wiadomość sprawdzona*.²⁹

Na przedpolu K[omisaria]tu Myszyniec powołani zostali do wojska za pomocą kart powołania mężczyźni w wieku od 19 do 55 lat. Stawiennictwo na dni 15, 16, 17 bm. [sierpnia 1939 r.] w Ersatzfeldbtalion. Należący do Grenzwachtu nie zostali objęci powołaniem. W m[iejscowości] Friedrichsdorf pobrano dla wojska 30 koni, a w m[iejscowości] Palinen 17 koni.

(*Wiadomość z dnia 15 bm. [sierpnia 1939 r.] informator z przedpola, wiarygodny*).³⁰

Otrzymałem informację, że niejaki Zdunek z m[iejscowości] Rordorf (przedpole K[omisaria]tu Zręby) został powołany do wojska wraz z własnym samochodem. Dokąd w/w wyjechał nie wiadomo.

Źródło: *przygodny informator – wiarygodny*.³¹

²⁶ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 181/143, Komunikat Informacyjny nr 116 z dnia 23.08.1939 r., k. 340.

²⁷ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Komunikaty informacyjne KSG 18.08. – 19.08.1939, Załącznik nr 3 do L.dz. 3223/Inf.Tj/39, k. 35.

²⁸ Tak w oryginale; właśc. Borzymmen (obecnie Borzymy, wieś w woj. warmińsko-mazurskim).

²⁹ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Komunikaty informacyjne KSG 18.08. – 19.08.1939, Załącznik nr 3 do L.dz. 3223/Inf.Tj/39, k. 36.

³⁰ *Ibidem*, k. 83.

³¹ *Ibidem*, k. 35.

Załącznik nr 4. Informacje o prowadzonym rozpoznaniu polskiego pogranicza przez stronę Niemiecką

[...] Dnia 14 VIII [19]39, o godz. 15.00 przyjechał drogą polną od m[iejscowości] Bischdorf (przedpole plac[ówki] Zawada, K[omisaria]tu Łasin) do granicy niemieckiej samochód wojskowy. Z samochodu wysiadało 4 mężczyzn: 3 w ubraniach cywilnych i jeden w mundurze wojskowym. Wymienieni zbliżyli się do granicy. Jeden z nich wyjął mapę, którą studiowali, przy czym obserwowali przez lornetkę teren polski. Po półgodzinnym pobycie przy granicy – odjechali w kierunku na m[iejscowość] Bischdorf.

Źródło: *obserwacja własna. K[omenda] Ob[wodu] Brodnica zarządziła stwierdzenie celu przybycia w[yzszej] w[ymienionych].*³²

[...] Dnia 25 VIII [19]39 o godz. 4.30 w m[iejscowości] Loyen (przedpole plac[ówki] Przerośl K[omisaria]tu Hańcza) w odległości 200 m[e]tr[ów] od linii granicznej zaobserwowano patrol piechoty w sile 4 ludzi, w mundurach koloru siwego. W tym czasie w m[iejscowości] Loyen zaobserwowano patrol cyklistów w sile 3 ludzi uzbrojonych w kbk, którzy jechali w kierunku m[iejscowości] Dubeningken (przedpole plac[ówki] Przerośl K[omisaria]tu Hańcza). Patrol prowadził przez chwilę obserwację terenu polskiego, a następnie cofnął się do wsi Loyen.

Źródło: *obserwacje własne.*³³

[...] Dnia 14 VIII [19]39 r. o godz. 18.15 do zapory granicznej w m[iejscowości] Lipówka (teren K[omisaria]tu Raczki) podjechał samochód osobowy koloru popielatego. Z samochodu wysiadło dwóch oficerów i jeden osobnik cywilny. [...] Do przybyłych podszedł żandarm niemiecki, pełniący służbę przy zaporze, zameldował się cywilnemu osobnikowi, następnie wszyscy zbliżyli się do zapory granicznej, gdzie oficerowie orientowali się w terenie przy pomocy map, przy czym dawali wyjaśnienia osobnikowi cywilnemu. Zwracający się do niego oficerowie przyjmowali postawę zasadniczą. W czasie rozmowy padały nazwy miejscowości z terenu Polski, jak Raczki, Suwałki, Augustów. O godz. 18.55 wymienieni odjechali w kierunku m[iejscowości] Reuss.

Źródło: *obserwacje własne.*³⁴

Załącznik nr 5. Informacje na temat zajęcia pozycji wyjściowych przez Wehrmacht do planowanego ataku na Polskę w dniu 26 sierpnia 1938 roku

[...] w dniu 18 bm. [sierpnia 1939 r.] przybyło do m[iejscowości] Lyck osiem kompani wojska o stanie wojennym, każda kompania liczy od 210–220 żołnierzy. Wojsko zakwaterowane jest na ulicy Jorgstrasse. Ponadto przybyło dwa pułki kawalerii, które zakwaterowały się w rejonie wieży wodociągowej w m[iejscowości] Lyck. Wojsko

³² *Ibidem*, k. 83.

³³ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Komunikaty Informacyjne, k. 468.

³⁴ *Ibidem*, Komunikat informacyjny nr 122 z dnia 17 sierpnia 1939 r., k. 127.

to przybyło z głębi Prus. Numeracji jednostek piechoty i kawalerii nie rozpoznano. Źródło: *informator z przedpola, widział osobiście – wiarygodny, wiadomości opóźnione z powodu niemożności skontaktowania się z nami mimo umówionej łączności.*³⁵

[...] w ostatnich dniach do m[iejscowości] Lyck przybyły trzy pułki piechoty, jeden pułk kawalerii i dwa bataliony pionierów. Wojsko to zostało zakwaterowane w m[iejscowości] Lyck przy ul. Jorgstrasse. Numeracji jednostek wojska oraz miejscowości skąd przybyli nie ustalono.

Źródło: *informator własny – wiarygodny.*³⁶

[...] w dniu 23 VIII [19]39 r. w m[iejscowości] Treuburg była większa ilość żołnierzy z 42. P[ułku] P[iechoty]. Bliższych danych brak.

Źródło: *informator własny wiarygodny, słyszał to od własnych znajomych. K[omenda] Ob[wodu] Łomża sprawdza powyższą wiadomość.*³⁷

Dnia 25 VIII [19]39 r. w m[iejscowości] Mierunskén (przedpole plac[ówki] Filipów, K[omisaria]t Filipów) ewakuowano rodziny urzędników i strażników celnych. Do budynku urzędu celnego w Mierunskén przyjechało kilka samochodów ciężarowych, z których cztery widziano. Do samochodów tych ładowano urządzenia domowe i biurowe.

Źródło: *obserwacje własne.*³⁸

[...] W nocy z dnia 25 na 26 VIII rb. [1939] na przedpolu K[omisaria]tu Działdowo słyszano wzmożony ruch pojazdów mechanicznych, jadących z kierunku m[iejscowości] Gr[oś] Koslau (przedpole plac[ówki] Krasnołąka) w kierunku na m[iejscowość] Wolla (przedpole plac[ówki] Pruski).

W godzinach 22.10 do 2.00 [25 VIII 1939 r.] na przedpolu plac[ówki] Chorzele I plac[ówki] Chorzele słyszano ciągły tęten kopyt końskich i turkot kół wozów oraz szcęk żelaza (jakby przejeżdżała artyleria) na szosie Willenberg–Baranowen z kierunku Willenberg.

Na przedpolu plac[ówki] Wądryń, K[omisaria]tu Rybno słyszano wzmożony ruch pojazdów mechanicznych, na szosach Neidenburg–Gilgenburg, Gilgenburg–Gr[oś] Greiben. Większe nasilenie ruchu słyszane było na szosie Neidenburg–Gilgenburg. Ponadto o godz. 1.15 słyszano, jak na przedpolu plac[ówki] Wądryń, K[omisaria]tu Rybno jechał pociąg z kierunku Gilgenburg w kierunku Berglinga. W godzinach tych przedtem żaden pociąg nie przejechał.

Źródło: *obserwacja własna.*³⁹

³⁵ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/142, Komunikaty Informacyjne Komendy Głównej Straży Granicznej, k. 470.

³⁶ *Ibidem*, k. 470.

³⁷ *Ibidem*, k. 470.

³⁸ *Ibidem*, k. 483.

³⁹ *Ibidem*, k. 474.

Dnia 26 VIII [19]39 o godz. 5.25 zaobserwowano na przedpolu plac[ówki] Pruski, K[omisaria]t Działdowo, jak do zapory granicznej punktu przejściowego Purgałki-Wolla przyjechał duży czołg i przy niej się zatrzymał. Po pięciominutowym postoju odjechał w kierunku m[iejscowości] Wolla.

Źródło: *Obserwacja własna*.⁴⁰

Załącznik nr 6. Informacje na temat szkolenia bojowego jednostek Wehrmachtu

W ostatnich dniach 47 (czterdziesty siódmy) Pułk Artylerii Zmotoryzowanej, stacjonujący w m[iejscowości] Lötzen (Prusy Wschodnie) co kilka dni odbywa ćwiczenia, polegające na nagłych wypadach poszczególnych baterii do miejscowości nadgranicznych. Baterie te zawsze posuwają się w szyku bojowym. Jeden z takich wypadów odbył się z m[iejscowości] Lötzen do Prostken (przedpole K[omisaria]tu Grajewo). Baterie znalazły się w Prostken w ciągu 2-ch (dwóch) godzin. Odległość z m[iejscowości] Lötzen do Prostken przez Arys wynosi szosą 81 km.

Źródło: *wiarygodny informator z przedpola*.⁴¹

Otrzymałem informacje, że w dniach 7 i 8 VIII rb. [1939] pomiędzy [miejscowością] Farienen a m[iejscowością] Puppen (na przedpolu pl[acówki] Dąbrowy, K[omisaria]tu Myszyniec w odległości około 15 km od granicy) odbywały się ćwiczenia wojskowe dwóch kompanii SS. Ćwiczone natarcie i obronę, kompanie były uzbrojone w cztery CKM i jedno działko lekkie w samochodzie. W ćwiczeniach tych brało udział pięciu oficerów, z tego: czterech piechoty i jeden oficer artylerii [...].

Źródło: *informator z przedpola, wiadomość wiarygodna*.⁴²

Załącznik nr 7. Informacje o rozbudowie instalacji wojskowych na terenie Prus Wschodnich

[...] na stację kolejową Dt. Eylau – przedpole K[omisaria]tu Krotoszyn – przyszedł transport drutu kolczastego, sztab żelaznych i blachy falistej, który samochodami ciężarowymi i furmankami, rozwożony jest w kierunku przystanku kolejowego, gdzie budowane są przeszkody [z] drutu kolczastego.

(*Wiadomość z dnia 28 VII br. [1939], informator przygodny, wiarygodny*).⁴³

[...] w pierwszych dniach sierpnia rb. [1939] niemieckie władze wojskowe przystąpiły do rozbudowy lotniska w m[iejscowości] Lyck (Pr[usy] Wschodnie). Lotnisko to zostało powiększone do 60 (sześćdziesięciu) morgów obszaru kosztem sąsiednich pól. W związku z powyższym właściciele pól zmuszeni byli przed czasem wykosić zboże jeszcze niedojrzałe, za co otrzymali odszkodowanie od władz wojskowych.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 473

⁴¹ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Załącznik nr 2 do L.dz. 3223/Inf.Tj/39, Komunikaty informacyjne KSG 18.08. – 19.08.1939, k. 33.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/142, Komunikat informacyjny nr 111 z dnia 1 sierpnia 1938 r., k. 417.

Źródło: informator z przedpola. K[omenda] Ob[wodu] Suwałki zarządziła przez własnych informatorów ustalenie rozmiaru prac przy budowie lotniska w Lyck.⁴⁴

[...] W m[iejscowości] Reuss – przedpole plac[ówki] Lipówka, K[omisaria]tu Raczki – wybudowany został schron, w którym znajduje się broń maszynowa i amunicja. Obsługę broni maszynowej stanowi załoga plac[ówki] niem[ieckiej] straży celnej z m[iejscowości] Reuss.

(Wiadomość z dnia 6 VIII br. [1939], informator przygodny, wiarygodność nieznana).⁴⁵

W odległości 4 k[i]l[om]etrów na północ od m[iejscowości] Nepierken w kierunku m[iejscowości] Neidenburg (przedpole K[omisaria]tu Szczepkowo Borowe) wojsko niemieckie kopie okopy i zakłada zasieki z drutu kolczastego. Dokładnego miejsca robót i rozmiar[u] dokonywanych prac nie ustalono. Ponadto ifn[ormator] dowiedział się, że w okolicy [miejscowości] Neidenburg ustawione są na betonowych podstawach armaty o dużym zasięgu.

Źródło: informator własny, który będąc na przedpolu dowiedział się od obyw[atela] niem[ieckiego] – zarządziłem sprawdzenie wiadomości przez K[omisaria]ty Szczepkowo Borowe i Działdowo.⁴⁶

Dnia 22 VIII [19]39 r. o godz. 7.30 na przedpolu plac[ówki] Pruski, K[omisaria]tu Działdowo, zaobserwowano, że naprzeciw kamienia gran[icznego] 052 w kierunku na m[iejscowość] Grenzdamm na przestrzeni około 100 m[etrów] w odległości około 1 km od granicy, wykopane zostały okopy. W odległości około 20 m przed okopami [między nimi] a granicą, pośrodku wykopanego okopu znajdują się trzy stanowiska jakby dla broni maszynowej. Na wschód od tych stanowisk w odległości około 100 m znajduje się stanowisko dla stokesu. Stokes⁴⁷ został dokładnie zaobserwowany. Na wysokości około 100 m na wschód zaobserwowano dokładnie jeden CKM, który obecnie jest także zamaskowany. Ponadto zaobserwowano dwa rkm [ręczne karabiny maszynowe]. Przy pracy zajętych było około 60–70 ludzi.

Źródło: obserwacja własna.⁴⁸

Bibliografia

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie

Zespół akt Komendy Straży Granicznej w Warszawie.

⁴⁴ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Załącznik nr 2 do L.dz. 3223/Inf.Tj/39, Komunikaty informacyjne KSG 18.08. – 19.08.1939, k. 37.

⁴⁵ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/142, Komunikat informacyjny nr 113 z dn. 6 sierpnia 1939 r., k. 561.

⁴⁶ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 187/143, Komunikat Informacyjny z dnia 21 sierpnia 1939 r., k. 240.

⁴⁷ Prawdopodobnie w meldunku podano informację o zainstalowaniu na stanowisku lekkiego moździerza.

⁴⁸ ASG w Szczecinie, ZKSG, sygn. 181/143, Komunikat Informacyjny nr 128 z dnia 23.08.1939 r. k. 345.

Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy we Lwowie

Zespół akt Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego SG.

Opracowania

Dubicki T., *Pierwszy dzień wojny w meldunkach dla Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza* [w:] *Tajne służby Rzeczypospolitej w latach 1918–1939*, Łomianki 2023.

Jabłonowski M., Polak B., *Polskie formacje graniczne 1918–1939*, t. II, Koszalin 1999.

Jurga T., *1939. Obrona Polski i Europy*, Warszawa 2014.

Kula H., *Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939*, Warszawa 1994.

Sobczak A.K., *Mazowiecki Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej w Ciechanowie w latach 1928–1939*, Ciechanów 2015.

Szymanowicz A., *Na tajnym froncie polsko-niemieckim. Polski wywiad w Prusach wschodnich 1918–1939*, Gdynia 2013.

Abstract

Third Reich's Preparations to Invade Poland – Analysis of Intelligence from the Border Guard of Mazowsze District in Ciechanow, May – August 1939

This article discusses the Border Guard's preliminary intelligence gathering regarding the Third Reich's preparations to invade Poland from the territory of East Prussia in August 1939. The article consists of two integral parts. In the first one, the author described and analyzed the intelligence from the East Prussian border provided by the Border Guard located in Mazowsze District. East Prussia was an integral part of the Third Reich. This part provides an analysis as to the value of the information regarding the deployment and force concentration of Wehrmacht units preparing to invade Poland. Moreover, it presents information concerning German soldiers' intensive scouting of the Polish border region to prepare for the future assault.

In the second part [attachments], the author placed a reprint [without commentary] of selected source documents, that is announcements of Border Guard Headquarters in Warsaw, from the four-month period prior to the outbreak of World War II. These documents illustrate the content of the intelligence available to the Border Guard. The author categorized the information based on the area where the military intelligence was collected.

Keywords: Border Guard, announcements, intelligence gathering, military intelligence, technological surveillance, border, down range, Wehrmacht, deployment of military units, military recruitment, military training, building fortifications, moving and transporting military units.